

BÍRÁLAT

Fülemile Ágnes

„A jelképpé vált táj – Kalotaszeg. A tájértelmezés, imázsteremtés, jelentésalkotás és identitásképzés konstrukciós folyamatai egy emblematikus történeti, néprajzi táj példáján”

Fülemile Ágnes a magyar néprajzkutatás élvonalához, húzó nemzedékéhez tartozik. Eddig megjelent kötetei és tanulmányai alapos, szerteágazó levéltári- és terepkutatásokra, magyar és nemzetközi szakirodalomra támaszkodnak. Eredményeit ugyanakkor nagysikerű előadások és kiállítások formájában is bemutatta nem csak a Kárpát-medencében, hanem a nagyvilágban is. Ezáltal cselekvően hozzájárult a magyar és azon belül a kalotaszegi kultúra tudományos és művészeti reprezentációjához.

Az MTA Doktori Tanácsához benyújtott dolgozatát a Kárpát-medence egyik közismert tájegységéről készítette, mely közel 170 éve központi helyet foglal el a tudományos (antropológiai, néprajzi, népköltészeti, népzenei, koreográfiai, nyelvészeti, művészettörténeti) kutatásokban, valamint Kalotaszeg művészi reprezentációjában.

A szerző disszertációjában arra vállalkozott, hogy behatóan elemezze és értelmezze azokat a tényezőket, folyamatokat, melyek azt eredményezték, hogy ehhez a specifikus kultúrával rendelkező vidékhez fokozatosan jelképes jelentések társultak, sajátos helyet foglal az erdélyi és az ősszmagyar nemzettudatban, kultúrában. Az itt élőkét sajátos társadalmi, művelődési, felekezeti tudat jellemzi, ugyanakkor kívülről jelképes imázs övezi.

A bevezetőben Fülemile Ágnes felvázolja kutatásainak tárgyát, problematikáját, valamint a felhasznált módszereket, majd azokat tudománytörténeti és elméleti kontextusba helyezi. A második fejezetben módszeresen azt mutatja be, hogy a korábbi történeti, egyházi struktúrák lenyomatai hogyan éltek tovább a kalotaszegi táj szerveződésében. Árnnyaltan dokumentálja, hogy a vidék megnevezése, szerveződése, tudati és kulturális körülhatárolása, az itt élők csoportidentitása, önképe, látásmódja, külső és belső kapcsolatrendszere, lokális, regionális, etnikai és nemzeti azonosságtudata hogyan változott időben és térben. Rámutat arra is, hogy a vidék sajátos kultúrája milyen szerepet játszott az itt élők belső és külső kapcsolatrendszerében, gazdasági életében, a más ajkú, felekezetű, kultúrájú szomszédságtól való elhatárolódásában. Felvázolja, hogy a különböző médiumok hogyan alakították, reprezentálták, standardizálták a vidéken élők sajátos, kulturálisan meghatározott látásmódját.

Fülemile Ágnes földrajzi, történeti, etnikai, kulturális, tudati jegyek, tényezők alapján szakszerűen körülhatárolja a Kalotaszegnek nevezett, többségében még magyar néprajzi, kulturális tájat, vidéket. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy mindez időben és térben hogyan módosult, változott. Levéltári források alapján bemutatja, hogyan alakult térben az egyes falvak, kisebb vidékek belső és külső házasságkötési gyakorlata; ennek változását hogyan alakította az itt élők folyamatosan változó gazdasági, társadalmi, egyházi kapcsolatrendszere. Ugyanitt megvizsgálta és bemutatta, hogy kiket tekintettek kalotaszeginak, majd elemezte és értelmezte, hogy a nagytáj, Kalotaszeg, s azon belül a kisebb egységekben élő családok, személyek azonosságtudata időben hogyan változott.

A harmadik fejezetben Fülemile Ágnes rendre bemutatja a kalotaszegi kultúra, népművészet tudományos reprezentációjának változását. Feltárja és dokumentálja, hogy időben és térben hogyan alakult, formálódott, változott a kalotaszegi táj és kultúra iránti külső érdeklődés, a

különböző korokban milyen kulturális elemekre figyeltek, milyen képet alkottak róla, s ez a külső kép hogyan módosította az itt élők életét, fokozatos polgárosodását és modernizációját, azonosságtudatát, népi kultúráját, folklórizmusát.

A szerző nem vállalkozik az elmúlt 170 év kutatástörténetének részletes bemutatására, de szemléletesen felvázolja a legfontosabb tendenciákat. Kiemelten elemzi a 19. század végén kibontakozott törekvéseket, amikor a polgári jellegű nemzetépítés során a kalotaszegi kultúra szimbolikus jelentéseket nyert, Kalotaszeg területét az értelmiségiek beemelték a magyar nemzeti tájak sorába. A kiegyezést követő pezsgő gazdasági, társadalmi folyamatok sodrában a magyarság bekapcsolódott az európai művészeti mozgalmakba, s a kalotaszegi népművészetet, népeletet különböző magyarországi és nemzetközi kiállításokon mutatták be, ezáltal az itt élők kultúrája nemzetközi kontextusban nyert újabb és újabb szimbolikus jelentéseket, értelmezéseket.

Fülemile Ágnes a harmadik fejezetben mutatja be a vidék, a kalotaszegi népművészet felfedezésének legfontosabb eseményeit és eredményeit, melyek sodrában Kalotaszeg különleges szerepet és jelentéseket nyert. Miközben a tájegység népművészetét hangsúlyosan kutatták és bemutatták, kialakult és megerősödik a magyar etnográfia is, mint önálló tudományág. Kiváló nemzetközi kitekintésében elemzi, hogy a korabeli Európában, a 19. század végén a különböző népek, közösségek életében, kultúrájában, azonosságtudatának átfogalmazásában az esztétikai minőségekkel rendelkező tárgyak milyen fontos szerepet nyertek. Utána bemutatja, hogy a vidéken élő értelmiségiek, köztük a Gyarmathy házaspár milyen jelentős szerepet játszott a népi háziipar kibontakozásában, melynek eredményeképpen „kenyeret” adtak az itt lakóknak, tehát az általuk előállított tárgyak segítségével becsületes megélhetést biztosítottak.

A szerző utána bemutatja, hogy az itt előállított tárgyak, tárgycsoportok hogyan jelentek meg a korszak legfontosabb kiállításain, az idelátogató értelmiségiek, nemesi, főúri családok pedig milyen fontos szerepet játszottak a kalotaszegi textíliák, viseletek, faragott tárgyak, bútorok forgalmazásában, presztízsének emelésében. A vidék jellegzetes műemlékei, négy fiatornyos templomai hogyan ihlették meg a korszak építészeit, s a kalotaszegi tornyok milyen szimbolikus jelentéseket és interpretációkat nyertek. Mindezeket Fülemile Ágnes összehasonlítja a kárpáti, ruszin épületek jelképes szerepének kialakulásával. Továbbá jól dokumentálja, hogy a fiatal művész nemzedékek törekvéseiben milyen sajátos funkciókat, képet nyert a vidék építésze és népművésze.

Elemzi, hogy Malonyay Dezső egyéni és csoportos „vállalkozása”, milyen szerepet játszott a vidék sajátos műemlékeinek, építészetének, ház- és lakáskultúrájának, díszes textíliáinak és viseleteinek megőrkítésében és reprezentációjában. Utána rendre bemutatja, hogy a népzene-kutatók hogyan fedezik fel a vidék élő, sajátos népzenei kultúráját. A szerző áttekinti, hogy Kalotaszeg hogyan reprezentálódik a korszak transzilvanista irodalmában. Pontosan elemzi, hogy a két világháború közötti évtizedekben, a román adminisztráció berendezkedése után hogyan alakul, változik a vidék varrottas kultúrája. Külön részfejezetben dokumentálja, hogy a magyar nemzettudat, turizmus, gazdasági élet hogyan erősödik meg a vidéken Észak-Erdély visszacsatolása után, a korszak nemzetpolitikájának eredményeképpen. Nagyszerűen dokumentálja és elemzi, hogy az 1989-es rendszerváltozást követő évtizedekben a toronymotívum hogyan reprezentálódik a református templomépítészetben, milyen jelképes mozgalom szerveződik köréje, hogyan válik össznemzeti, magyarság szimbólummá.

Újszerű fejezetben tárgyalja, hogy a szocialista korszakban milyen alapvető társadalmi, gazdasági folyamatok zajlottak a Nádasmentén, melyek végül gyökeresen átrendezték az itt élők életstratégiáit, élet- és lakásmintáit, a vidék kultúráját, az itt élők lokális azonosságtudatát. Az 1968-as események után a vidék népművészete, zenés-táncos kultúrája kiemelt szerepet játszott a magyarországi és az erdélyi táncházmozgalomban, melynek részese volt a szerző is. Elemzi, hogy a fiatal értelmiségiek által újra felfedezett kalotaszegi hagyományok, az ide irányuló turizmus, a média milyen szerepet nyert a korábbi hagyományok átrendeződésében, ugyanakkor a tájegységről alkotott imázs hogyan mitizálja az itteni népművészetet. Nagyszerűen elemzi, hogy ezek a folyamatok hogyan járulnak hozzá a vidék egyes kulturális elemeinek fennmaradásához, az itt élők azonosságtudatának átalakulásához, a regionális identitástudat fennmaradásához. Azt is bemutatja, hogy a kiszélesedett kommunikációs csatornák, a nagyfokú térbeli mozgás ellenére, az ide irányuló turizmus, a helyi szereplők hogyan erősítik, formálják a vidék kulturális örökségét, annak bemutatását, a falvak fejlesztését, hogyan alakítják az itt élők azonosságtudatát.

Az utolsó fejezetben Fülemile Ágnes egy konkrét példa alapján bemutatja, elemzi és értelmezi, hogy alakulnak át a terepkutató módszerei és kapcsolatai a vidék falvaiban. Dimitrie Gusti román, Venczel József erélyi magyar monografikus kutatásaihoz hasonlóan, a szerző bemutatja, hogy Például Nyárszón cselekvően részt vettek a hétköznapi és ünnepi szokásokban, sportvetélkedőkben, épületek, játszóterek javításában, kialakításában, s ez a közösség életébe cselekvően beavatkozó munka végül is milyen mély kapcsolatok, új módszerek kialakítását tette lehetővé. Röviden felvillantja, hogyan vett részt cselekvően a vidék kultúrájának 2013-as washingtoni, majd a budapesti Népművészeti Szalon 2018-as bemutatásában.

Kiemelem, hogy a dolgozatába számtalan kiváló fényképet, térképet, rajzot is szervesen beépített, melyek nemcsak szemléltetik, hanem értelmezik, tovább gazdagítják a szerző megfigyeléseit, megállapításait. Ezt a hatalmas vizuális anyagot a szerző pontosan, szakszerűen adatolta. A disszertáció hatalmas magyar és nemzetközi irodalomra épül, mely jelzi, hogy Fülemile Ágnes kiváló nyelvismerettel rendelkezik. Kalotaszeg egyedi kultúrájával viszonylag kevés román kutató foglalkozott, de érdekes lenne, ha a jövőben a „szomszédság” által a magyar vidékről, annak kultúrájáról forgalmazott tudományos képet, reprezentációt is megvizsgálni. Ebben a gazdag bibliográfiában nem találok azokat az Aranyosszékkal, Sóvidékkel, Székelyfölddel kapcsolatos régebbi és újabb emblematisztikus eredményeket, melyek lehetőséget nyújtottak volna rövid összehasonlító vizsgálatra; elsősorban annak bemutatására, hogyan alakult a más erdélyi kulturális tájak, felfedezése, reprezentációja, forgalmazása az utóbbi 150 évben. Remélem, hogy a szerző mindezt majd beépíti a disszertáció megszerkesztett változatába. Megjegyzéseim nem csökkentik a disszertáció egyedi értékeit, kiváló szakmai eredményeit, csak a jövőre kínálnak újabb elemzési, kutatási szempontokat, lehetőségeket.

A disszertáció több évtizeden át végzett kitartó kutatásokra épül, a szerző ismeri a legújabb magyar és külföldön megjelent eredményeket, irodalmat, kutatási és elemzési módszereket, néprajzi és antropológiai értelmezéseket. Egyedi tudományos eredményekkel gazdagította néprajzi, antropológiai irodalmunkat. A felsoroltak alapján ajánlom a disszertáció nyilvános vitáját, védését.

Zabola, 2025. május 20.

dr. Pozsony Ferenc, néprajzkutató, MTA külső tagja